

Jan Patocka testamentuma

1. MI A CHARTA 77 LÉNYEGE

Részlet Patocka egy 1977 januárjában közzétett szövegéből

(...) Morális alap és olyan meggyőződés nélkül, mely nem megalkuváson, pillanatnyi körülményeken s a várható előnyök felmérésén alapul, semmilyen társadalom nem tud létezni, bármilyen tökéletesen legyen is felszerelve technikailag. A morál célja persze nem a társadalom működésének biztosítása, hanem hogy embert formáljon az emberből. Nem az ember határozza meg a morált - szükségletei, vágyai és törekvései szerint, kényérékedvére - hanem megfordítva: a morál határozza meg az embert.

Ideje lenne, hogy eme egyszerű tétel, melyet sok év fájó tapasztalata erősít meg, s melynek igazságát mindnyájan többé-kevésbé homályosan érezzük, végre világosan kimondva behatoljon a tudatba. Úgy találjuk, hogy itt a kellő pillanat. Miért?

Az emberi jogok fogalma arra a meggyőződésre épül, hogy az államok és a társadalom egyaránt az erkölcsi érték fennhatósága alá tartoznak; emezek elismerik, hogy létezik fölöttük valami abszolút, szent és sérthetetlen; s vállalják, hogy eme felfogás szolgálatába állítják erőiket, azaz jogi normákat dolgoznak ki és azokat tiszteletben tartják.

Ez a meggyőződés él az egyéneken is: ez képezi feladataik teljesítésének alapját magánéletükben, munkájukban és közéleti tevékenységükben. Csak ilyen meggyőződés képes biztosítani, hogy az emberek ne kizárólag érdekből, vagy a félelem hatására, hanem szabadon, tetszésük szerint, felelősségteljesen cselekedjenek.

Ez a meggyőződés fejeződik ki a Charta 77-ben. A Charta az állampolgárok elégedettségét tükrözi, hogy államuk ratifikálta az Emberi Jogok Deklarációját, s ezzel ez utóbbit csehszlovák törvénné emelte. Ez ugyanis azt jelenti, hogy ez az állam most egy magasabb erkölcsi elvre támaszkodik, s ezt az egész politikai élet alapjául tette meg. Ugyanakkor a Charta kifejezi e polgárok ama szándékát, hogy a szóbanforgó elvek megvalósításában tevékenyen részt vegyenek.

A Charta aláírói úgy gondolják, hogy az Emberi Jogok Deklarációja túlhaladja a szokásos nemzetközi szerződések jelentőségét, melyek általában célszerűségi és hatalmi törekvésekből fakadnak. A Deklaráció voltaképpen az erkölcs és a szellem kérdéseit veti fel, és éppen ez az ok, amely az aláírókat arra készíti, hogy kinyilvánítsák: megértették az esemény jelentőségét, megértették, hogy itt a kedvező alkalom és pillanat. Ezért kezdeményezték ezt az akciót.

Az erkölcsi szféra és az államhatalom közötti viszonyra tett fentebbi utalás mutatja, hogy a Charta 77 nem politikai akció a szó szűkebb értelmében; a Charta nem szándékozik versenyezni a politikai hatalommal, s nem akarja annak valamely funkcióját jogtalanul kisajátítani. A Charta nem egyesülés és nem szervezet; kizárólag az egyén erkölcsi elvein nyugszik, és a belőle adódó kötelezettségeknek sincs semmiféle más jellege.

De éppúgy mint egy immár 180 éves fogalmi analízis, a Charta is hangsúlyozza, hogy mindenfajta morális kötelezettség azon a valamin alapul, amit úgy hívhatunk, hogy az önmagunkkal szembeni kötelesség. Ez a fogalom egyebek között azt is megköveteli, hogy védekezzünk minden igazságtalanság ellen, melynek áldozatául eshetünk.

Mindez azt jelenti, hogy a Charta aláíróit nem valamiféle érdek, hanem csakis a kötelességérzet irányítja, vagyis egy olyan erkölcsi parancs, mely magasabb szinten helyezkedik el, mint a politikai elkötelezettség és jogok. Ez legalapvetőbb elvük, s egyszersmind ez az egyetlen elv, amelyre valamit építeni lehet.

A Charta aláírói nemcsak attól állnak távol, hogy a politikai funkciókat vagy jogokat illetéktelenül magukhoz ragadják, hanem az sincs szándékukban, hogy valamiféle erkölcsi hatalmat vagy társadalmi «lelkiismeretet» maguknak kisajátítsanak. Senki fölé nem helyezik magukat, és senki fölött nem ítélik meg. Nincs más ambíciójuk, mint a lehető legszilárdabban belevésni az emberek agyába azt a gondolatot, hogy van valamilyen felsőbb hatalom, melynek az emberek lelkiismeretileg alá vannak vetve; ez vonatkozik az államokra is, amelyek aláírták azt az óriási horderejű nemzetközi szerződést. Aláírásuk nem lehet opportunistá ígéret, pusztán azzal összhangban, amit a politikai élet játékszabályai előírnak, hanem elismerése annak, hogy a jog uralkodik a politika felett és nem fordítva.(...)

2. MIT ÉRT EL A CHARTA

Ezt a szöveget a kiváló cseh filozófus 1977 március 8-án, kórházi ágyán, néhány nappal halála előtt írta.

Sokan kérdezik, hogy a Charta 77 nem vezet-e majd az «éberség» megerősítéséhez, amelynek kellemetlen következményei azután a lakosságra ütnének vissza?

Nézzünk szembe őszintén a kérdéssel. A konformizmus semmilyen megnyilvánulási formája sem hatott eddig javítólag a helyzetre, ellenkezőleg, minden egyes alkalommal csak súlyosbította azt. Minél inkább félelemmel és szolgálai alázattal találták magukat szemben a hatóságok, annál cinikusabbakká váltak. Egyetlen eszköz kényszerítheti őket a nyomás enyhítésére: ha megértetik velük, hogy az igazságtalanság és a diszkrimináció nem marad észrevétlen. Bármilyen körülmények között legyünk is, méltósággal kell cselekednünk: sem visszaretenteni, sem megfélemlíteni nem szabad hagyni magunkat. Az igazságot kell kimondanunk: ez a viselkedési forma oly mértékben ellenkezik a hatóságok cselekvési módjával, hogy nem maradhat hatás nélkül.

Természetesen lehetséges, hogy az egyéni esetek szintjén az elnyomás fokozódni fog. Még az is megtörténhet, hogy egyesek elvesztik állandónak tűnő állásukat, mely mindaddig biztos rév volt számukra: éjjeliőr, ablakmosó, kazánfűtő, segédápoló, stb. De mindez nem tarthat sokáig, mivel szükségszerűen kell valaki, aki elvégzi eme

Úgy gondoljuk, hogy a keleti világ jónéhány országában az aláírók azt remélték, hogy semmit sem kell megváltoztatniuk; hogy ugyanolyan módon kezelhetik a lakosságot, mint azelőtt, s hogy egyáltalán, minden marad a régiben. De az emberek - a többiek - sokat vártak tőle. Az egyszerű ember ebben a szerződésben látta az új, vagy inkább az egyetlen biztosítékot arra nézve, hogy sem a 20-as és 30-as évek szovjetúnióbeli eseményei, sem a mi 50-es éveink nem ismétlődhetnek meg, úgy mint ahogy a dolgok lejátszódtak; egy olyan korban, amikor ezek az államok nagyban esküdtek a szocializmusra és az emberiségre és azt bizonygatták, hogy a világ legszabadabb alkotmányával rendelkeznek.

A Helsink-i konferencia után aláírt nemzetközi szerződések valami újat hoztak, reménységre jogosítva fel az emberiséget. Ez az új elem magyarázza azt, hogy a Charta és viharos fogadtatása oly hullámokat vert fel. Rámutatott arra, hogy az egyezmények gyakorlati alkalmazása korántsem olyan könnyű, mint azt remélni lehetett.

Senki a világon nem vonja kétségbe, - erről meg vagyok győződve, - hogy a Helsink-i egyezményre szükség van, ha el akarjuk kerülni, hogy a jövőt háborúk és konfliktusok sújtsák. De csak ma döbrentünk rá arra, hogy milyen rettenetesen hosszú utat kell még megtenni ehhez. S hogy tudjuk, ez a Chartának köszönhető. A Chartának hála azt is tudjuk, hogy a világ csalódott, hogy fájdalmasan becsapva érzi magát várakozásában.

A hamis enyhülési politika lett ily módon leleplezve, és ez számos nyugati szocialistát és kommunistát arra készítetett, hogy felemelje hangját érdekünkben, s hogy követelje, bánjanak tisztességesen a Charta aláíróival.

A szocialista országok hosszú utat tettek meg az 50-es évek óta, ami az emberi jogok alkalmazását illeti. Miért tehát ez a nagy riadalom a vezetők körében? A kemény beszéd és bizonyos intézkedések méltatlansága ellenére nincs elvágva minden lehetőség. Valamelyes enyhülés érezhető - ámbár még igen csekély, szerintünk - mely nem következett volna be a Charta nélkül. Így történt,

hogy néhány új tagot felvettek a művészeti szervezetekbe, mindamellet - szégyenletes belépődíjként - azzal a kikötéssel, hogy írják alá az «anti-Chartát».

A mi szerepünk tehát a tanué. Mi arról tanuskodunk, hogy az emberek újra tudatára ébredtek: vannak dolgok, melyekért érdemes szenvedni, s hogy ezek a dolgok többnyire épp azok, melyekért élni érdemes. Azok a dolgok, amelyek nélkül a művészet, az irodalom, a kultúra, stb. nem egyéb, mint puszta kenyérkereső foglalkozás.

Mindezt ma már tudjuk, és hogy ez így van, azt nem kis mértékben a Chartának köszönhetjük.

(A párizsi «Cahiers de l'Est»
9.-10. számában közölt szövegek
alapján.)